

УДК 351.86

Абдуліна Т. Г.

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

У статті розкриваються основні теоретичні аспекти тлумачення понять „державна”, „державна політика” та „національна безпека” в контексті їх інтегрованого зв'язку в площині практичної реалізації державною політики комплексного захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Ключові слова: держава, політика, національна безпека, загроза.

Абдуліна Т. Г. Политика государства в сфере национальной безопасности как научная категория.

В статье раскрываются основные теоретические аспекты анализа понятий „государство”, „политика” и „национальная безопасность” в контексте их интегрированной связи в разрезе практической реализации государством политики защиты от внутренних и внешних угроз.

Ключевые слова: государство, политика, национальная безопасность, угроза.

Abdulina T. G. State's policy in the field of national security as a scientific category.

The article deals with basic theoretical aspects of “state”, “policy” and “national security” issues in terms of their integral interconnection within practical state defense activities against internal and external threats. Modern world dynamics hardly influence all spheres of social life, more so national security. Drastic changes in the character of modern security threats, both domestic and international, influence views on the issue of national security. These processes support wide discussions on the theoretical character of national security, started from the end of the “cold war”, continued into the unipolar world, and still under way in the modern multipolar in terms of political, economic, military and, in recent decades, information potential world.

All the mentioned features play major factors in understanding the modern national security issue in terms of state policy, with all its additional dimensions and specifics. All of this influences hardly expert and scientific vision of the state's national security policy perception, shaping and conduct.

Key words: state, policy, national security, threat.

Держава виступає центральним елементом сучасної політичної системи. Державна політика є одним із ключових інструментів здійснення державою своїх функцій, в тому числі однієї з найголовніших – забезпечення безпеки цілого комплексу сфер державного та суспільного життя від зовнішніх та внутрішніх загроз.

В останні десятиріччя попри значні зусилля європейських народів, спрямовані на зміцнення власної безпеки, з'явилися виклики і загрози нового типу. Саме тому в експертному та науковому середовищі актуалізувалися дискусії щодо сутності і змісту національної безпеки. Дедалі популярнішими стають ідеї, що виводять зміст безпеки з переважно військової площини на новий рівень, де пріоритетними визначаються її так звані «м'які» невійськові аспекти.

Проблеми, пов'язані з аналізом наукової категорії державної політики, піднімали в своїх публікаціях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема,

О. Бодрук, О. О. Сліпущко, Б. Кухта, Є. Ю. Мелешкін, Ф. М. Бурлацький, П. Браун, Дж. Най, Д. Стоун, Б. Посен, Б. Вінярський та ін. Але поза їх увагою залишався аналіз категоріального характеру цього політичного феномену.

Мета статті – виділити суттєві і головні змістовні риси державної політики у сфері національної безпеки як категорії політичної науки.

У повсякденному житті термін „державна” ототожнюється з країною або суспільством. У науковій літературі існують два основних значення цього терміна. По-перше, держава трактується як сукупність державних установ, тобто апарат керування суспільством. По-друге – як особливий вид політико-правової організації влади суспільства [9, с. 215].

У політичній науці поширене інше визначення. Держава в цьому контексті розглядається як організація політичної влади, що поширюється на певну територію та її населення і володіє для цього спеціальним апаратом управління, видає обов'язкові для усіх укази і має самостійність при вирішенні внутрішніх та зовнішніх проблем.

Місце і роль держави в політичній системі суспільства розкривається в його функціях. Традиційно їх поділяють на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх відносяться наступні [3, с. 428–443]:

- економічна – захист існуючого способу виробництва, регулювання економічних процесів за допомогою податкової і кредитної політики, стабілізація економіки і створення стимулів для економічного росту, регулювання „природних монополій” (зв'язок, енергетика);
 - соціальна – задоволення потреб людей у роботі, житлі, підтримці здоров'я, надання соціальних гарантій соціально незахищеним групам населення (молоді, пенсіонерам, безробітним, сиротам, інвалідам, багатодітним родинам та ін.);
 - правова – забезпечення законності і правопорядку;
 - політична – забезпечення політичної стабільності, вироблення політичного курсу, що відповідає потребам максимально широких шарів населення;
 - освітня і культурно-виховна – формування умов для одержання доступної загальної і середньої професійної освіти, а також умов для задоволення культурних потреб населення;
 - екологічна – охорона природного середовища.
- До зовнішніх функцій відносять:
- захист інтересів держави на міжнародній арені;
 - забезпечення оборони країни;
 - розвиток співробітництва й інтеграції з іншими країнами.

Для здійснення зазначених функцій держава використовує визначені засоби (ресурси державної влади) і спирається на комплекс спеціальних органів, що складають у сукупності структуру держави.

На практиці вказані вище функції держава реалізує за допомогою політики.

Термін „політика” як у повсякденному, так і в навчальному вживанні трактується досить багатозначно: наприклад, у трактуванні О. Шпенглера „політика у вищому змісті є життя, а життя є політика”. За К. Марксом, „фокусом усієї політики є відношення класів до державної влади”. В. І. Ленін вважав, що „політика є участь у справах держави, напрямок держави, визначення форм, задач, змісту діяльності держави”. А відомий німецький соціолог Макс Вебер відзначав: „Політика”, зважаючи на все, означає прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади чи між державами, чи всередині держави між групами людей, які вона в собі містить” [7, с. 59].

Низка авторів визначає політику як діяльність, спрямовану на досягнення громадянської згоди в суспільстві винятково мирними, ненасильницькими засобами. Класики сучасної політології Х. Д. Лассуелл, А. Каплан у роботі „Сила і суспільство” писали, що політика зв’язана з формуванням влади й обсягом влади” [цит. за 7, с. 136–137]. Виділення категорії влади впливає з твердження, що сфера політики не тільки охоплює границі держави, політичної системи, але і вторгається за межі змісту цих понять.

Таким чином, термін „політика” в основному розуміється як наука державного управління, наука про цілі держави і найкращі засоби їх досягнення, як мистецтво жити разом, як боротьба за владу і її утримання. Звідси можна зробити висновок, що при аналізі політики варто виходити з врахування двох феноменів: влади і держави.

Одним із актуальних напрямів здійснення державою політичного курсу є забезпечення власної національної безпеки.

Можемо стверджувати, що сьогодні дослідження безпеки стало самостійною галуззю суспільної науки, разом з тим ті чи інші питання безпеки розглядають політичні, економічні, демографічні, військові, інформаційні, екологічні та інші науки. Вивчення проблем безпеки, або безпекознавство (security studies) у межах теорії міжнародних відносин посідає особливе місце [6, с. 47]. Окрім цього, робляться спроби відокремлення безпекознавства як міждисциплінарної – автономної (незалежної) по відношенню до науки про міжнародні відносини – нової сфери досліджень.

Сучасне трактування безпеки є значно ширшим – більше того, воно еволюціонує в часі і залежить від конкретних умов держави. Стан безпеки в глобальному вимірі не обов’язково мусить збігатися з відчуттям безпеки конкретної держави, так само як концепція безпеки окремої держави часто суперечить іншим чи навіть може порушувати безпеку регіону чи світу. „Те, що здається доречним для оборони однієї держави, буде здаватися, і часто так є, агресивним відносно її сусідів”, – стверджує Б. Посен [13].

Як зауважив Д. Герц, міркуючи над „дилемою безпеки”, дії, до яких в одній державі вдаються для зміцнення безпеки, спричиняють незалежно від намірів спад відчуття безпеки в інших державах. З цього зрозуміло, що практично „абсолютну” безпеку досягнути неможливо. Ще 1928 р. польський дослідник Б. Вінярські писав: „Мабуть, можна говорити про відносну безпеку, що спирається на рівновагу сил, на внутрішню силу / міцність і зважену зовнішню політику; справді, це єдиний по-людськи доступний вид безпеки” [14].

Ідеї сучасного розуміння національної безпеки вперше сформулював „Закон про національну безпеку”, введений у США 1947 р. Створена у відповідності з цим законом Рада національної безпеки США повинна була „давати поради Президенту з питань інтеграції внутрішньої, зовнішньої та військової політики, які мають відношення до національної безпеки”. Іншою важливою функцією системи національної безпеки був обов’язок виважувати й оцінювати перспективні цілі, зобов’язання та ступінь розвитку для США у зв’язку з їхньою „дійсною та потенційною військовою силою” [11, с. 72].

Одне із класичних визначень національної безпеки дали Е. Азер і Ч. Мур – це „фізичний захист держави від зовнішніх насильницьких загроз переважно воєнного характеру” [цит. за 3, с. 165]. Таке визначення, щоправда, є дещо вузьким і з позицій сьогодення вимагає уточнення. Інше тлумачення запропоноване вітчизняними теоретиками у рамках формулювання концепції національної

безпеки України. Відповідно до нього, національна безпека являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх та зовнішніх загроз [5, с. 9]. У цьому контексті під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості розвитку особистості, суспільства і держави. Головними об’єктами національної безпеки є громадяни (їх права і свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність).

На цій підставі основними показниками національної безпеки можна визнати такі чинники:

- національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
- економічні можливості держави;
- стан збройних сил, їхню боєздатність та боєготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості та культури;
- наявність загальної стратегії національного розвитку, „національної ідеї”, загально визначеної мети;
- національну згоду і єдність;
- внутрішньополітичну стабільність;
- готовність та здатність політичних сил реалізувати загально визначені цілі.

Іншими словами, національна безпека – це міра реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян) відповідної цьому співтовариству держави.

Трактування змісту безпеки в політичних науках можна поділити на позитивні і негативні. Р. Земба розрізняє вужче та ширше розуміння безпеки [15]. Негативне трактування розглядає безпеку як стан, за якого відсутнє джерело загрози або виникнення небезпеки мало ймовірно. Дж. С. Най негативну безпеку трактує як відсутність загроз і концентрується на аналізі дій суб’єкта щодо охорони перед загрозами для його істотних внутрішніх цінностей [12].

Подібним чином розглядають безпеку українські дослідники. Так, наприклад, Б. Кухта політичну безпеку визначає як „осягнення політичною системою та її структурними частинами певного стану, найсприятливішого для стабільного ефективного існування” [8, с. 33]. Позитивне трактування розглядає безпеку як процес творення умов для гарантування збереження, існування, можливості та свободи розвитку суб’єкта. У першому випадку безпеку розглядаємо в протиставленні загрозам, натомість у другому – через аналіз креативної активності суб’єкта.

На підтримку другого підходу польський науковець Й. Кукулка стверджує, „що безпека є не стільки окресленою суттю, скільки постійним суспільним процесом, у межах якого суб’єкти прагнуть вдосконалити механізми, що запевняють їм відчуття безпеки” [10].

У наукових дослідженнях виокремлюються такі аспекти змісту безпеки, як внутрішня безпека (стабільність і гармонія суб’єкта) та зовнішня безпека (відсутність загроз з боку інших суб’єктів). Піклуючись про свою безпеку (відсутність якої спричиняє відчуття загрози та неспокою), держави і міжнародні системи прагнуть впливати на внутрішню сферу та зовнішнє оточення, щоб

усунути або, принаймні, віддалити загрози та елімінувати власний страх, неспокій і непевність. Сьогодні, в період глобалізації, ці два аспекти демонструють тісний взаємозв'язок, що виступає важливим принципом загальної концепції безпеки.

Аналізуючи трактування поняття безпеки, можемо також говорити про різні типи безпеки, виокремлення яких тісно пов'язане з суб'єктом та об'єктом безпеки. Відомий український дослідник проблематики безпеки О. Бодрук наголошує, що „суб'єкт і об'єкт безпеки – обов'язкові елементи відносин у сфері забезпечення безпеки, в науці вони розглядаються в єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності, однак кожен з цих елементів має властиві йому ознаки” [2, с. 21].

У широкому розумінні суб'єктом безпеки може виступати окрема людина, певні соціуми, держава, об'єднання держав, а також створювані ними установи, організації, ТНК, практична діяльність яких спрямована на виявлення, попередження, послаблення, локалізацію, ліквідацію викликів і загроз.

Ще одним доволі поширеним критерієм типологізації безпеки є об'єкт безпеки. Як стверджують українські науковці Л. М. Артюшин та Г. Ф. Костенко, об'єкт безпеки – це носій інтересів [1, с. 43]. На думку польського науковця Р. Земби, об'єкт безпеки є допоміжним характером суб'єкта безпеки і дає змогу виокремити, а подекуди – навіть примножити типи безпеки, які збагачують науковий опис змісту безпеки, що розглядається під призмою його суб'єкта [15].

Використовуючи критерій часу, безпеку як окремих держав, так і більшості суб'єктів можемо аналізувати, як вже зазначалося, як стан безпеки та процес безпеки. На підставі критерію часу стан безпеки переважно окреслюють як постійний суспільний процес, у межах якого діючі суб'єкти прагнуть вдосконалювати механізми, що забезпечують їм відчуття безпеки.

Таким чином, сучасний розвиток соціально-філософської та політологічної думки дає можливість виокремити такі основні принципи забезпечення національної безпеки [5, с. 10–11]:

- законність, дотримання балансу інтересів особистості, суспільства, держави;
- взаємна відповідальність останньої за забезпечення безпеки;
- взаємозв'язок національної та міжнародної безпеки.

Реалізація вказаних вище принципів можлива за рахунок виконання відповідальними структурами держави наступних функцій:

- виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам об'єктів безпеки;
- здійснення комплексу оперативних та довготермінових заходів щодо попередження та / або нейтралізації вказаних загроз;
- створення та підтримання в готовності сил та засобів забезпечення національної безпеки у повсякденних умовах або за умов надзвичайних ситуацій;
- участь у заходах із забезпечення безпеки за межами держави згідно з міжнародними договорами і угодами.

Особливо характерними щодо розгляду національної безпеки в контексті моніторингу та протидії загрозам є дослідження В. Горбуліна, А. Качинського, Г. Новицького та інших. Наприклад, В. Горбулін та А. Качинський пропонують розглядати національну безпеку з точки зору загальної теорії систем, за допомогою якої узагальнюється системно-утворююча триада „безпека – загрози – ризик”, і сприймати її як множину, що розвивається та вдосконалюється [3, с. 92]. Цей підхід дозволяє визначити ступінь важливості національних інтересів, загрози, цілі та засоби їх попередження і досліджувати ключові категорії національної

безпеки: національні інтереси, національні цілі, національні цінності тощо. Інакше кажучи, сутністю забезпечення національної безпеки є цілеспрямоване формування умов існування та розвитку життєво важливих цінностей. За такого підходу основна увага приділяється заходам щодо запобігання і захисту національних інтересів та цінностей.

У сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структури безпеки, засновані на співробітництві. Ця тенденція характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюшин Л. М. Теоретичні аспекти стратегій воєнної безпеки суспільства і держави: Монографія / Л. М. Артюшин, Г. Ф. Костенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 162.
2. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
3. Власть: Очерки современной политической философии Запада / [Мшвениерадзе В. В., Кравченко И. И., Осипова Е. В. и др.]. – М., 1989. – 488 с.
4. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України: Підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтер-технологія, 2009. – 272 с.
5. Данільян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації / Данільян О. Г., Дзьобан О. П., Панов М. І. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.
6. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 392 с.
7. Общая и прикладная политология / Под общей ред. В. И. Жукова, Б. И Краснова. – М. : МГСУ, 1997. – 520 с.
8. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Кухти Б. – Львів : Кальварія, 2003. – С. 333.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Kukułka J. Nowe uwarunkowania i wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego Polski / J. Kukułka // Wieś i państwo. – 1995. – № 1. – S. 198–199.
11. National Security Act of 1947 [Електронний ресурс] // U.S. Senate Select Committee on Intelligence. – Режим доступу : <http://intelligence.senate.gov/nsaact1947.pdf>
12. Problemy badań nad bezpieczeństwem / S. Jr. Nye Joseph // Sprawy Międzynarodowe. – 1989. – № 6. – S. 54.
13. Posen B. R. The Security Dilemma and Ethnic Conflict / B. R. Posen // Survival. – Spring 1993. – Vol 35. – № 1. – S. 28.
14. Winiarski B. Bezpieczeństwo, arbitraż, rozbrojenie / B. Winiarski. – Warszawa : Fiszer i Majewski, 1928. – S. 1.
15. Zięba R. Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego / R. Zięba. – Warszawa : SCHOLAR, 2004. – S. 30.